

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VIII св. 5—6

БЕОГРАД 1957

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Старословенски језик	125—127
2. <i>М. Стевановић</i> : Око значења зориста	128—144
3. <i>Б. Милановић</i> : О неправилним облицима глагола <i>извинити (се)</i> и његовом значењу	145—150
4. <i>Б. Марков</i> : О наставцима <i>-ана, -лија, -лук</i> и <i>-ција</i>	151—170
5. <i>М. Пешикан</i> : „Одредни придев у српскохрватском језику“	171—174
6. <i>А. Пецо</i> : Социјатив без предлога <i>с</i>	175—183
7. <i>Б. М. Николић</i> : Акцент присвојних придева типа <i>момков, очев,</i> <i>сестрин</i>	184—188
8. <i>Б. Шљивић-Шимић</i> : <i>Нерейвански</i> или <i>нерейлански</i>	189—195
9. <i>Језичке науке</i>	196—199

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН

БЕОГРАД

1957

Слог: „Научног дела“, Београд, Вука Караџића 5.
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28.

ОКО ЗНАЧЕЊА АОРИСТА

Јужнословенски филолог (књ. XXI, 131—136) објавио је једну малу расправу о аористу нашег даровитог младог стручњака П. Сладојевића с мишљењем о значењу овога глаголског облика које се разликује од онога што је у науци код нас већ прихваћено. Исто, углавном, мишљење изнео је прво А. Стојићевић у студији *О значењу аориста и имперфекта у српскохрватском језику*¹, а затим Ј. Вуковић у својој оцени ове Стојићевићеве студије².

Иако Сладојевић, на првој страни своје расправе (у 2-ој белешци испод текста), каже да се с првим разилази у схватању синтаксичког индикатива, а да је схватање индикатива и релатива код другог блиско његовом, тј. Сладојевићевом, — свима је њима, и поред разлике у нијанси, тачка гледишта иста, и то, по моме схватању, погрешна. Њихова тумачења и анализе замућују јасну слику значења глаголских времена до које се долази поузданим начином одређивања синтаксичких категорија: индикатива, релатива и модуса, које је проф. Белић, у својим познатим радовима посвећеним овоме проблему, тачно разграничио.

У својој рецензији већ наведене Стојићевићеве расправе³, ја сам, између осталог, рекао и како се, по нашем мишљењу, може оцењивати тамо, мислим у Стојићевићевој студији, изнето гледиште о проширивању категорије индикатива, и било би сувишно то понављати. Вуковићевим пак и Сладојевићевим тумачењима овога проблема се, свакако, потребно позабавити. И ја ћу то овде учинити.

¹ Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 3. Ljubljana, 1951, str. 171, 8.

² Питања књижевности и језика, књ. I, Сарајево, 1954, 180—190.

³ Јужнословенски филолог XIX, Београд, 1951—1952, 272—287.

Најпре, мислим, ваља рећи како се у нашој науци досад дефинисало значење аориста, јер то у Сладојевићеву чланку није прецизно, а код Вуковића уопште није речено. Вуковић, управо, пред крај своје рецензије говори како има тек да се утврде „основне синтаксичке вредности овога облика“. А Сладојевић своје разлагање почиње констатацијом да „у нашој науци влада мишљење да аорист у српскохрватском језику значи радњу која се десила у непосредној (или блиској) прошлости“. И ово је тачно ако се мисли само на индикативни, али не и на релативни аорист, јер овај последњи означава радњу која се извршила у једном, било коме тренутку¹ у прошлости, па ће бити тачно ако се каже да аорист уопште значи радњу што се извршила у једном одређеном времену, које је за индикативну употребу аориста — време у коме се о извршењу те радње говори, а за релативну — било које одређено време прошлости (реч је само о аористу перфективних глагола, од којих је употреба аориста неупоредиво чешћа, а аорист имперфективних глагола, то је прецизно утврдио проф. Белић,² па се данас и у школским уџбеницима констатује — означава радњу која се вршила до једног времена, за индикативну употребу до времена говорења, а за релативну до било кога тренутка одређене прошлости). Ово је, мислим, довољно јасно, па ипак неће бити сувишно да то и анализом примера, којом ћемо се мало касније забавити, потврдимо. А прво ћемо видети с колико разлога се Сладојевић не слаже „с мишљењем да индикативни аорист значи непосредно прошлу радњу“ и да ли је Ј. Вуковић у праву кад А. Стојићевићу одаје признање што основно (мисли индикативно) значење аориста није ограничио на непосредну, него

¹ О означавању тренутка глаголске радње аористом говори Љ. Стојановић у својој расправи: *О значењу и употреби глаголских времена у реченицама*. Јужносл. филолог II, 191. По А. Мусићу овај облик означава „радњу, која се извршила у садашњости, правој или у одређеној прошлости“. (в. Глас Српске академије наука СХХVI, стр. 8). А за проф. Белића индикативни аорист означава радњу која се „извршила непосредно пред тренутком саопштавања“, а релативни — „моменат извршења радње у прошлости“. (*Прилози учењу о употреби времена*. Јужносл. филолог XVII, 180). За мене пак тренутак у коме се извршила аористом означена радња јесте један од тренутака временског отсека у коме се говори, односно један од тренутака којег другог на неки начин одређеног времена у прошлости.

² А. Белић, *Аорист имперфективних глагола*. Јужносл. филолог V, 171—182.

га проширио и на даљу и удаљенију, па чак и на врло удаљену, прошлост (I. с. 188).

За Сладојевића је главно да је радња која се казује аористом *прошла* (и ово је, свакако, тачно уколико се она временски, било у правом или релативном индикативу, тј. у релативу, употребљава), да је *ограничена* (а то на сваки начин јесте, било временом говора, било временом у прошлости у коме се извршила, односно до кога се вршила) и да је *доживљена* од говорног лица (питање је, међутим, да ли је свака аористом казана радња доживљена од тога лица, како се то и иначе у последње време све чешће тврди).“ А о томе, наставља Сладојевић, „колико је радња удаљена од момента говора говорног лица, аористом се по нашем мишљењу не казује ништа“. И заиста, ни једним глаголским обликом, па ни аористом, не одређује се колико је радња удаљена од времена када се говори; не одређује се, мислим, је ли она извршена пет секунди, рецимо, пре тога времена, или пет минута, три часа, три дана, или било колико пре времена говорења, нити је уопште исправно мислити на одређивање временске удаљености извршења аористом казане радње од времена када се говори. Али је несумњиво тачно да се индикативним аористом означава прошла радња блиска времену говорења, управо радња која се извршила у томе времену (по А. Белићу — непосредно пред тренутком саопштавања), која се бар као таква износи (опет говоримо само о перфективним глаголима).

А. Мусић каже да „у Р (разговору)“, који по њему, како је то Белић констатовао, значи индикатив, „долази у аористу радња која се управо сада извршила у садашњости, али та садашњост није помишљена него права“. Он указује и на чињеницу „да се у старом индиском па и у грчком језику аорист употребљава за радњу која је управо сада прошла“¹. А још поузданију историску потврду оваквом значењу аориста имамо у науци познатој чињеници да је стари имперфекат, којег су се некадашњи облици у прасловенском почели употребљавати као сигматски аорист старијег типа (а у 2 и 3 л. ј. остали као једини облици аориста до данашњег дана) — значао довођење радње до тренутка

¹ А. Мусић, *Прилози о употреби времена у српскохрватском језику*. Глас Српске академије наука СХХI, 124.

говора, које је значење заједно с облицима аорист преузео на себе. Када је проф. А. Белић, поводом Мусићеве студије написао наведену расправу, у којој је изнео и извесна неслагања с Мусићем, он је у њој нарочито за Мусићеве анализе, и посебно за сад цитиране његове констатације о значењу аориста, рекао да чине част нашој синтакси, па се потпуно сагласио с Мусићевим схватањем о значењу аориста перфективних глагола и сам рекао да у синтаксичком индикативу аорист има значење времена и то правог времена ограниченог на моменат непосредно пред моментом саопштавања“ (1. с. 114). А и други су, не само прихватањем мишљења ова два најпознатија наша синтаксичара него и сопственим анализама примера, долазили до истих закључака.

Да би се на питање о значењу аориста и о правилном разграничењу његове индикативне од релативне употребе дао тачан одговор, треба нарочито истаћи да није од значаја колико времена је протекло од радње која се казује аористом, него да ли говорно лице оно што износи хоће да претстави као да се тек извршило, да се десило у времену када оно говори или у неком другом прошлом тренутку. А то време може бити и врло блиско, гдекад много ближе од онога што се у другој прилици претставља као непосредно претходни тренутак, па да се опет у њему радња не казује индикативно већ релативно употребљеним аористом. Све, рекосмо, зависи од тога хоће ли да се каже да се оно што се означава аористом десило у неком другом, а не у времену када се говори.

Иако сам ја за проучавање синтаксичких проблема на примерима из књижевног језика, у потврду за ово ћу прво навести и два карактеристична примера из свакодневне говорне праксе.

Неколико радника су код предузимача узели у акорд (то је било негде пред Други светски рат) да очисте друм на који се, услед рђава времена, стропоштало читаво брдо земље и камења. По завршетку посла дошли су предузимачу коме се један од њих обратио: „Ми *завршисмо* погођени посао и ево нас к вама да нам платите што смо погодили“. Радник који је ово казао употребио је, како видимо, аорист, и то несумњиво индикативно, јер је је хтео рећи — *сада* смо завршили иако није било баш тако него су посао раније били завршили.

А у сложеној реченици:

— *Виде* ли га ти како *окрену* главу и *направи* се да нас не види? — којом говорно лице пита свога саговорника о поступку неког трећег — од три аориста само је први (*виде* ли га), јамачно, употребљен индикативно, јер се њим пита о нечем што је било (одн. није било) непосредно пре постављања питања. Друга два аориста (*окрену* се и *направи* се) иако означавају радње које су се, такође, тек биле извршиле, употребљена су релативно, јер између тренутка говора и радња означених са ова два друга аориста стоји оно што се казује главном реченицом; радње означене аористима *окрену* се и *направи* се временски се, наиме, одређују према радњи глагола главне реченице.

Примере сличне овима налазимо у истом пасусу Љубишине приче *Шћепан Мати* одакле је Сладојевић узео први од примера које наводи у потврду своје тезе. И то је један од ових примера у самој делу пасуса који наводи, а други у реченици пред којом је застао — нећемо рећи зато што говори противу његове тезе. Он није истакао ни овај први пример, иако би могао говорити у корист те тезе — свакако више од оних на које указује. Ми ћемо прво анализирати још и ова два примера за значење аориста да бисмо показали о чему је овде, по нашем мишљењу, требало водити рачуна, па ћемо тек онда прећи на оне што их Сладојевић анализира.

Исто вече, пошто је кнез Долгоруков наредио да се *Шћепан Мали* затвори, прото Абрамовић (један од јунака Љубишине приче) обраћа се главарима црногорским на *Цетињу* речима: „*Камо ве главари*“ ... „*та Мошковић оурни нам образ*“. Радња глагола *оурниши*, извршена пре момента када Абрамовић говори, означена је аористом, ми сматрамо индикативно употребљеним, да би се рекло *сад* нам, хапшењем *Шћепана*, „*та Мошковит*“ (тј. кнез Долгоруков) *оурни* образ, иако то није било непосредно пред сам тренутак у коме је Абрамовић ово казао, него у току тога дана, сат, два, три, пет или, можда, и осам пре него што су се главари увече састали и Абрамовић узео реч да о томе говори. Али је, по нашем мишљењу, овде битно да је говорно лице *хтело* (тј. ако је *хтело*) рећи да је то *сад* било. И свакад је аорист када њим то хоће да се каже употребљен индикативно.

Реченица из говора проте Абрамовића пред којом је Сладојевић застао гласи: „*Видјесите* ли како га онај *Мошковит* *иури*

врх себе у тамницу.“ И у њој су употребљена два аориста: *виђесџе ли* и *џури* (тј. стави). За први од њих могло би се још и помислити да се њим хтело рећи *видјесџе ли сад?* И очевидно, када смо претпоставили да је аорист *оурни* (нам образ) у претходној реченици индикативно употребљен, а види се да је то опрђивање образа управо стављање Шћепана у тамницу, — онда би се могло рећи да и у *видјесџе ли* имамо индикативни аорист. Но ни ово, рекли смо, није од значаја, него је, понављам, битно је ли у првом случају говорно лице хтело рећи *сада нам оурни образ*. Зато за реченицу: *Видјесџе ли како га онај Мошковии џури врх себе*, можемо рећи да није индикативна, тј. да аорист у њој није индикативно него релативно употребљен, јер се оно што се том реченицом казује није извршило у говорној него у некој другој временској ситуацији. А да ово није „садашња“ (истовремена с тренутком говора) временска ситуација, лако је закључити из одредбе уз именицу Мошковит. Говорник за њега не каже сад *овај* или *џај*, него *онај* Мошковит, а то ће рећи да он просторно није ту, да га они нису могли видети у томе него у неком другом — јасно је — ранијем тренутку, у некој, и поред све њене временске блискости, другој временској ситуацији. Већ за радњу зависне реченице означене аористом *џури*, и не треба доказивати да се временски не одређује према тренутку говора, него према радњи глагола главне реченице, и да у сваком случају може бити само релатив.

Како индикативни, односно релативни карактер аориста не зависи од веће или мање удаљености њим казане прошле радње (а да је свака извршена радња прошла, као што је прошла и свака вршена па већ прекинута радња, каква се означава аористом невршених глагола, — то и не треба доказивати), него од тога дали се њим износи извршење радње у временској ситуацији у којој се говори или, у неком другом, било колико блиском, тренутку прошлости, — још боље ће нам послужити примери које смо нашли у једној занимљивој новинарској репортажи у (дневном листу) Политици (од 29 и 30 нов. и 1 дец. 1956 г.).

Једна личност из ове репортаже говори:

„И никад нисам боловао... Али сад *занемогох!* Најпре глава. Као да ме неко маљем треснуо посред чела! Па очи. Ништа нисам видео... И таман то некако *џрође*, *џодигох* се на ноге и *џочех* да

шврљам по пашњацима, кад, прошле године — било је то двадесет осмог јуна, на Видовдан — гром! Наши узели на пољу да шишају овце, а ја, још помало кењкав, седим овде на кревету и посматрам кроз прозор. А тих дана бјеху стално неке кише, грмљавине... Тек одједном *сину* ми неки огањ међу прстима и *разлеже се* тресак! Као да граната *љаде* у кућу.“

Очевидно је да је лице које говори занемогло (тј. почело да не може) онда кад га је заболела глава, па очи... Али је главно да ово лице каже о себи да је занемогло у садашњој временској ситуацији. А што се та ситуација протеже на подужи временски размак, то овде нема значаја; у реченици: Али сад *занемогох* — аорист је индикативно употребљен. Исто је тако јасно да су радње казане аористима *љрође*, *љодигох се* и *љочех* ближе времену говора, као и то да су, упркос томе, ови последњи аористи релативски употребљени, јер је јасно да је то на неки начин одређено прошло време; личност која говори *љодигла се* на ноге и *љочела* шврљати иза онога што ју је болела глава и очи, у једном, дакле, одређеном тренутку који није тренутак говора. А још мање може бити сумње у то да су и: *сину*, *разлеже се* и *љаде* у даљим реченицама релативни аористи, и поред тога што су њима означене радње ближе времену у коме се говори од радњи казаних непосредно претходном групом такође релативно употребљених аориста, а поготову од стања означеног индикативним аористом *занемогох*. То је, држим, за свакога несумњиво, јер се у наведеним реченицама временска ситуација у којој су се извршиле аористима: *сину*, *разлеже се* и *љаде* казане радње изрично означава временским одредбама: *љрошле године*, *љиш дана* и др. (исп. горе у последњем примеру). Дакле, *љиш дана* (а не у време кад говори говорно лице) *сину* неки огањ, *љиш дана се разлеже љресак*, и као да *љиш дана граната љаде* у кућу.

За нас су у релативној временској употреби и аористи у Љубишину примеру: *Какви је гођ Шћейан, ми га једном зацарисмо и дадосмо му љерду вјеру*, — који Сладојевић даје као пример за индикативну употребу овога облика. Ми ово закључујемо не само по чињеници што се то и из ранијег дела ове Љубишине приче види и што се зна да су Шћепана Црногорци били зацарили и дали му веру неколико година раније (Сладојевић се потрудио да нам да и тачне датуме Шћепанова проглашења за цара и његова

хапшења од стране кнеза Долгорукова), него што то говорно лице (прота Абрамовић) ово изрично каже одредницом *једном (једном* га зацарисмо и дадосмо му веру). И никакви даљи докази овде нису потребни.

За други по реду пример из Сладојевићева чланка: *Дође међу нама хришћанска свейиња, а ми је њродасмо за њаре*“, — када би се ова реченица узела сама за себе, одвојена од контекста, тј. од онога што се пре излаже и из чега се одвећ јасно види да се не само долазак патријарха Бркића (о њему је реч) него и продаја истога десила пре неколико времена, у другој, дакле, а не у временској ситуацији говора, — могло би се још рећи да говорно лице с оба означена аориста износи радње које су се непосредно пред тим, у времену говорења извршиле, да су аористи ту индикативно употребљени. Али, рекли смо већ, није тако значајно хоћемо ли се у по којем појединачном случају употребе аориста слагати сви да ли се ради о његовој индикативној или релативној употреби, него је главно да се тачно зна према коме моменту утврђујемо шта је синтаксички индикатив а шта релатив.

Нико, мислим, не може спорити тачност гледишта према коме је индикативна употреба и овога и сваког другог глаголског времена временско одређивање њима казаних радњи према тренутку у коме се о вршењу тих радњи говори, а релатив (ја га радије зовем релативни индикатив, в. Јужносл. фил. XX, 50) временско одређивање радње према било коме другоме моменту. И врло је занимљиво како то, између осталих, и проф. Ј. Вуковић на једној страни ово потпуно прихвата за све глаголске облике, а, у исто време, за одређивање синтаксичке вредности аориста тражи друга мерила. Тако он (у поменутој својој рецензији расправе А. Стојићевића) дословно каже: „Ако не полазимо од јасно одређене поставке да је сваки временски облик чија радња временски није одређена (одмерена) према моменту говора употребљен у релативу, онда неминовно стварамо компликације и за ствари које најједноставније могу бити протумачене... Док год с тим нисмо начисто, релатив као категорија глаголских значења остаје мутан и неразјашњив.“¹ И заиста. То и случај самога Вуковића потврђује. Само зато што му се при анализи неких примера учинило да у

¹ Питања књижевности и језика I, 1954, 188.

употреби аориста треба тражити и неке друге моменте, он је и могао (у истој рецензији) доћи до закључка да је „код нас категорија индикатива и релатива неразрађена и на анализи живог говора неразграничена,“ да су у питању значења аориста „више по среди други моменти, који треба да буду предмет посматрања ради дефинитивног утврђивања синтаксичке вредности овога облика“.¹ Скрећући пажњу Вуковићу да ни за разграничење праве (индикативне) и релативне временске употребе аориста не могу бити од значаја никакви други него исти моменти који и код других глаголских времена, ми се питамо на основу чега је он дошао до закључка да кад се каже да се једна глаголска радња врши у неко друго време, чак и „*мало њре*“², то за презент мора бити релатив, а за аорист не мора. Овде се, као и у ономе што смо малопре из Вуковићеве рецензије цитирали, очевидно, ради о изразитом случају противречности, коју Вуковић на истом месту приписује другим неким ауторима кад износи своја неслагања с њиховим схватањем значења имперфекта, о чему ћемо ми другом приликом говорити. Међутим, временско одређивање радње, како презента тако и свих осталих глаголских времена, може бити само двојачко: индикативно (када се врши према времену говорења) или релативно (према било ком другом тренутку). И аористом се, дакле, казује или да се радња извршила у времену говора (односно да се до тога времена вршила) или у другом неком времену. И само у првом случају је то право (индикативно), а у другом релативно временско одређивање извршења радње. И овде, исто тако, и када се каже или се из контекста, односно из целе ситуације излагања, закључује да се радња казана аористом није извршила у тој ситуацији (тј. у непосредној, прошлости) него раније, ма било то и *мало њре* — опет ће то бити релативна употреба овога облика. И зато ја, супротно Вуковићу и Стојићеву, мислим да у стиховима: *Слуго моја, Тодоре везире! Видје ли ми Роксанду дјевојку? Видје ли је и њрсџенова ли?... Видјех царе и њрсџеновах је*, — имамо релатив, а не индикатив, јер се у претходним стиховима говори да је Тодор везир, пошто је прстенувао Роксанду, и после тога остао једну ноћ у Леђану, одавде

¹ *ibid*, 189.

² Баш ову одредбу је, и с правом, узео Вуковић.

отпутовао у Призрен и тек „Када дође бијелу Призрену, | Пита њега српски цар Стјепане“ оно што је изнето у стиховима с облицима аориста. Нека је мисија Тодора везира извршена и само дан раније, свакако се осећа да је то била друга временска ситуација (на ово, јамачно, упућује и околност што је несумњиво и виђење и прстеновање Роксанде било у једном другом, удаљеном месту). И значење аориста се овде осећа у свему као да је цар Стјепан рекао: Кад си оно (свеједно је када) био у Леђану, | У латинског краља Мијаила, | Видје ли ми итд. А ко год прочита песму из које је узет стих: Ти ме *џосла* да ти чувам стражу, — схватиће да је Марко прво послао свога слугу (Ваистину) на стражу да му Турци не би дошли на славу, да су затим наишле три аге цареве с тридесет јаничара и Маркова слугу, који је покушао да одбије њихов прилаз у двор, испребијале, обориле врата на капији, извршиле, дакле, неколико радњи раније и да је тек онда слуга, лијући сузе, изишао пред Марка и на Марково питање шта се с њим десило одговорио: Ти ме *џосла* да ти чувам стражу итд. И закључак је за нас јасан: временска ситуација слања слуге на стражу и накнадног констатовања те чињенице, када се овај испребијан вратио у Марков двор, није иста, макар да је то било истога дана.

Ми, истина, још не искључујемо ни могућност схватања да су певачи у оба ова случаја (не само у случају са стиховима из песме *Турци у Марка на слави* већ и у онима из *Женидбе Душанове*) хтели претставити да су се радње означене аористима извршене, у време када се о њима говори. Ми можемо допустити да ово и Вуковић овако осећа. Али свакоме, па и В., очевидно, мора бити јасно да је искључена могућност истовремености извршења женидбе краља од Будима и саопштавања о тој женидби изнетом у стиховима: *Ожени се краљу од Будима | Ево данас девети годин' дана*, — не зато што се време од пре девет година никако не може сматрати садашњошћу, него што је изричито истакнуто време у прошлости када се радња у аористу извршила. Па и поред тога Вуковић каже да је и овде аорист индикативно употребљен (1. с. 189), иако је ово, несумњиво, најтипичнији и најјаснији пример за употребу релативног аориста, јер се у другом стиху износи да се краљ од Будима оженио пре девет година, а не у време када се о томе говори. А у вези са овим примерима се намеће потреба

за истицањем да на типичност релативног карактера аориста не утиче дужина временског размака између извршења радње и тренутка у коме се о њему говори, него означавање или и само подразумевање да је то било у другој некој прилици, а не у време говорења.

Ово, наравно, не значи да сваки аорист уз који у истој реченици не стоји каква временска ознака (реч, синтагма или и реченица) за прецизирање тренутка у прошлости када се извршила аористом означена радња, — треба узимати као индикативни. Да ли се аористом означава радња извршена у време говорења или у другој прилици, то се закључује и из излагања о целом сплету радњи и збивања од којих радња у аористу означава само један радни потез.

Ма да се у стиховима из одговора Владике Данила Селим-паши (из Његошевог Горског вијенца) „... *ѿрејунисѿе мјешину гријеха!* | *Пуче колан свечевој кобили;* | *Леополдов храбри војвода,* | *Собејевски, војвода савојски* | *саломѿше демону рогове*“, — изрично не говори да се оно што се казује глаголима у аористу некада раније десило, ја не сматрам (као Сладојевић) да је то било у време када Владика говори, већ да се десило у једно друго време у прошлости. Штавише, оно што се мало даље констатује стиховима: *Пред Бечом је Бурак ѿсрнуо,* | *обрнуше кола низа страну* — упућује на оправданост нашег тумачења.

Пуцање колана и сламање рогова демону, којих је извршење означено аористима (ѿуче и саломѿше) односе се на преокрет ратне среће до кога је дошло када је пред Бечом Бурак посрнуо, тј. када су Турци (под Бечом) изгубили битку на најудаљенијој тачки до које су у Европи били доспели. Ту је, у тој бици, „Бурак посрнуо“, ту је „пукао колан“, ту су „обрнула кола низа страну“, а пре тога су Турци „препунили мјешину гријеха“. Све што је у овде наведеним стиховима означено аористима, десило се у време битке под Бечом (и оне касније, додуше, код Сенте, где је војвода Савојски био победилац). А то је значајан историски догађај о коме се, као таквом, говорило и пре малогоспођинске скупштине црногорских главара с које Владика Данило отписује Селим-паши.

Могло би се, истина, схватити да је песник, кроз уста Владике Данила, хтео рећи да се све оно што се означеним аористима казује десило у време Данилове владавине и истраге потурица,

која се у Горском вијенцу опева, тј. пред крај XVII в. А у то су се време, како се претпоставља, или негде брзо за тим и одигравали опевани догађаји. И само ако се то хтело рећи, Сладојевић је у праву кад каже да су означени аористи употребљени индикативно.

Међутим, аорист у стиховима: *Мрки Вуче, њодигни бркове | да ти виђу њоке на њрсима, | да њребројим зрна од њушака | колика ти њоке изломеше* — сигурно немамо индикативни већ релативни аорист, јер време када су Мандушићу токе изломљене очевидно није време говора Владике Данила, него је то била друга, иако недавна (од свега неколико дана раније) ситуација. Време боја од Радунове куле у Прогоновићима до Кокота више Љешкопоља, у коме је Мандушић учествовао, прошло је за ситуацију у којој је он изишао пред Владиком са пребијеним цефердаром. У то ни за кога не може бити сумње. И наведени стихови се могу разумети само тако као да се њима каже: . . . да пребројим зрна од пушака колика ти тамо (тј. у томе боју кад си у њему учествовао) токе изломеше.

На овоме примеру ћемо се позабавити још једним проблемом, а наиме, проблемом означавања доживљености радње, која се нарочито у последње време много истиче као најважнија карактеристика значења аориста. Овим се обликом несумњиво најчешће означавају доживљене радње, што нам потврђује врло честа његова употреба у језику белетристике, нешто ређа у свакодневном пословном говору и врло ретка у научноме стилу. Али се ипак не може рећи да је свака аористом означена радња доживљена од лица које тај аорист употребљава. Између осталих ово нам потврђује и аорист из малопре наведених Његошевих стихова у речима Владике Данила упућеним Вуку Мандушићу, којима му тражи да подигне бркове како би се могло видети колика су му пушчана зрна изломила токе у окршају који сам Владика сигурно није доживео. А опет је употребио аорист зато што је хтео рећи да се то десило у једном одређеном времену (у времену боја о коме Мандушић прича) на неколико дана пре Мандушићева доласка на Цетиње. Стилски се, и по нашем мишљењу, аористом даје већа живост излагању, али се синтаксички овде не означава ништа друго него да се радња ломљења тока извршила у једном тренутку у прошлости, који, понављамо, Владика није

доживео. Но, ако ову радњу није доживео он, — свакако ју је доживео његов саговорник, те се за аорист, као и за имперфекат, може рећи, како сам ја то већ једном констатовао (в. Јужносл. филолог XIX, 274) да се њим најчешће означава прошла радња доживљена од „лица која учествују у говору“. А овде смо хтели указати на то да се гдекад овај облик употребљава и за означавање извршења радње у прошлости коју сигурно није доживело ни лице које говори ни оно којем се обраћа. У коментару мало раније навођених Његошевих стихова где се говори о догађајима у вези с опсадом Беча Милан Решетар објашњава: „Војвода Карло лотариншки, заповједник војске цара Леополда I и Иван Собејски, краљ пољачки, год. 1683 разбише под Бечом турску војску која га опседаше, а вођаше је велики везир Кара-Мустафа; год. 1697, Евген, војвода Савојски, на челу аустриске војске победи код Сенте цара Мустафу II. Последица тих двију битака би мир у Карловцима, у којему Турци изгубише Ердељ...“ У овоме коментару где говори о давнашњим историским догађајима коментатор употребљава аористе, иако он те догађаје ни на који начин није доживео. А овај случај такве употребе овога облика није усамљен, нити се може рећи да он ту није добро употребљен, јер се њим, оно што је главно, означава извршење радње у одређеној прошлости. Ту, дакле, имамо опет аорист у релативу.

Ми допуштамо да појединци могу неједнако осећати понеки случај употребе аориста, па, рекли смо већ, можемо допустити да и Сладојевић у многим примерима које наводи осећа да је тренутак у који пада извршење аористом означене радње један делић времена у коме се говори, да се, наиме, дотична аористом казана радња извршила у временској ситуацији говорења. Па ипак тешко да ће се с њим ико сложити да у примеру: *Идох* у Турску; *идох* у Француску; *идох* у Америку, а још не *иођох* на Ловћен (што значи: Ја у своме веку *идох* и у једну, и у другу и у трећу земљу, а не *иођох* на Ловћен) имамо само индикативне аористе. Такав је, дакако, само аорист не *иођох*, јер се њим казује да до сада не пођох, док је аорист *идох* овде сва три пута у релативној употреби јер се њим каже ја у *иоку свога животиа*, дакле, некад, не сада ни досада, *идох*.

Поготову у примеру: *Иде ли икад* у Сарајево? *Идох*. Само је то давно било — где се временским одредбама икад и давно

изричито указује на друговременост прошлих радња, — имамо најјаснији случај релативне временске употребе аориста. А у примеру: Ко *подиже* овако лијепу цркву? *Подигоше* Немањћи, а ко би други, — у коме је, за велико чудо, по Сладојевићу аорист такође индикативно употребљен, — не само што је свакоме јасно да се радња у аористу извршила у једноме врло давнашњем, посве другом, а не „садашњем“ времену (тј. времену говорења) него је исто тако јасно да та радња чак није ни доживљена од лица која о њој говоре. Ја зато, управо, и кажем „за велико чудо“ јер, теориски бар, ни Сладојевић недоживљене радње не сматра индикативским. Ово би се бар могло закључити из његових речи према којима „компонента у аористу коју су наши синтаксичари схватили као значење блискости радње уствари је значење доживљености радње“ (ЈФ XXI, 135). И ми се сад питамо: да ли се овим речима, које се непосредно настављају на дословну тврдњу да се аорист „у синтаксичком индикативу употребљава за прошлост уопште, без обзира на то колико је она удаљена од говора говорног лица“, — констатује да свака прошла радња казана аористом мора бити доживљена и да се, према томе, ниједна радња ма у коме се времену у прошлости извршила не означава релативним аористом. За оне што тако тврде, очевидно, значи. Значи ли, даље, да се релативни аорист употребљава само за означавање радњи које падају у тренутак ванпретериталне временске ситуације, а то ће рећи само у неки тренутак будућности, кад већ радње извршене и у садашњости, самим тим што су извршене, припадају прошлости? И значи ли, најзад, да се, пошто времена употребљена ван своје временске ситуације имају модално значење, — аорист никако и не употребљава за релативно одређивање времена? По ономе што се може закључити из горњих констатација, свакако, значи. Стварно, међутим, то не може бити тачно, већ се за означавање свих радњи које се нису извршиле у времену говорења него у било коме другом времену у прошлости може употребити и употребљава се релативски аорист. Овакав је аорист, штавише, неупоредиво чешћи од индикативног. Он је нарочито чест у језику писаца, на који ћемо се ми овде, у вези с питањем значења аориста, и посебно осврнути.

Потребу за овим освртом намеће нам не само чињеница што је један од врло значајних наших синтаксичара, напред

споменути А. Мусић, релативну употребу глаголских времена везивао за песниково (тј. пишчево) излагање, а индикативну¹ за излагање појединих личности — него и што аутори (Вуковић и Сладојевић) чија су нас схватања овога проблема и навела да се на њему овде задржавамо међу примерима које дају потврду свога мишљења да се свака доживљена прошла радња означава индикативним аористом, — немају ниједног из језика самих писаца, него су сви њихови примери из говора појединих лица. И ова би околност упућивала на претпоставку да и њихов релативни аорист, можда, треба тражити у излагању самих писаца. У прилог ње говоре и нека Сладојевићева објашњења. Он, наиме, индикативно значење везује за „констатације“ (о примерима које наводи за употребу аориста у индикативу каже да су „чисте констатације“). Ја мислим да се Сладојевић овде, можда и несвесно, поводи за Мусићем, који каже да аорист у разговору (а то, углавном, значи у индикативу) служи за констатирање. Међутим, није потребно доказивати да се не само индикативно него и релативно употребљеним глаголским временима увек нешто констатује (в. о овоме код А. Белића у Јужносл. филологу VI, 115).

По А. Мусићу, рекосмо, у разговору имамо констатирање, а за разговор он опет сматра „оно што говоре поједина лица“, док му је приповедање „оно што говори пјевач“ (тј. писац). Проф. А. Белић је, међутим, наскоро иза појаве значајне, иначе, Мусићеве студије о значењу глаголских времена у којој се ово констатује, — доказао (I. с., стр. 103—106) да у погледу несумњивих синтаксичких категорија индикатива и релатива разговор и приповедање, као год ни говор самога писца и говор појединих лица, не могу бити разграничени. Ипак се, и поред тога, на „разлици“ између пишчева излагања и излагања личности из пишчевих дела, као и осталих лица из обичног свакодневног живота, потребно и мало детаљније задржати.

Између онога што говори писац и онога што говоре поједина лица у синтаксичком погледу нема разлике. Писац обично износи радње и догађаје из прошлости и временски их облицима аориста одређује или према времену у коме их саопштава, или према ономе у коме су се они вршили. А тако исто и поједина лица,

¹ Глас Српске академије наука СХХI, стр. 113.

како из пишчевих дела, тако и лица из обичног свакодневног живота. Али будући да је време пишчева саопштавања обично неко друго, касније време, а не оно у коме су се догађаји десили, односно радње извршиле, — глаголска времена, којима се они означавају (између осталих и аорист), у пишчеву излагању имају најчешће релативни временски карактер. Овакав карактер она имају обично и кад писци говоре о прилично свежим (тј. скорашњим) догађајима. За ово се може дати безброј потврда. Као на једну од њих ми указујемо на репортажу Добрице Ћосића о устанку у Будимпешти крајем октобра 1956, коју је овај наш књижевник, непосредно иза повратка из Мађарске, објавио у београдском дневнику Борби. Када Ћосић описује оно што се дешава у једном моменту тога устанка он каже: „Тргуше ме неки јанџи. Окренем се. Два човека у цивилу беже, а гомила их гони. Мој водич ме остави и одјури за њом гомилом“. А мало затим: „Обрадовах се једном њенку, који изби иза једног угла и њод њуним гасом јурну улицом ка нама њуцајући увис. Побегосмо иза угла и ја више никако нисам хтео да настави њај дијалог“. Довољно је, мислим, јасно да аористи овде означавају догађаје који су се иако скоро, свакако у друго време, а не у време саопштавања десили; јасно је, дакле, да су ови аористи овде релативно употребљени. А исто је тако јасно да релативност временског карактера овога облика свих наведених примера не зависи од тога што су употребљени у излагању самога писца, а не у излагању неке личности његове репортаже, — него од чињенице што су тим аористима означене радње извршене у једној другој, а не у временској ситуацији описивања онога што се десило, тј. у време пишчева саопштавања о томе.

Ми смо овде намерно узели примере из репортаже једнога писца да бисмо јасније показали како у овоме погледу нема баш никакве разлике између онога што писац и онога што било које поједино лице говори. Писац се у оваквом изношењу конкретних догађаја, и уопште, ни у чему не разликује од ма кога другог лица које би о тим догађајима усмено говорило. Сва је разлика, — наравно, не синтаксичка, — у томе што писац догађаје излаже писмено. Од значаја је још истаћи и то, да време првог саопштавања тих догађаја од стране писца јесте време њихова стављања на хартију, а не време у које се читаоци с њима упознају, јер је

то време при сваком даљем читању друго. О томе ваља водити рачуна. И у случајевима када писци излажу стварне догађаје онако као што су се они десили, они се, дакле, (писци, мислим) ни по чему не разликују од других лица. А синтаксички се, опет, не може правити разлика између стварних догађаја, како лично доживљених тако ни стварних догађаја о којима се неко посредно (тј. од другог) обавештава, и оних што их писци уметнички доживљују. Зато се у делима (и писменим саставима уопште) где се о таквим догађајима и доживљајима говори, глаголска времена којима се, када су у индикативу, означава вршење и извршење радње у време говорења (а то су презент и аорист), обично и употребљавају релативно. Али, у очевидно знатно ређим случајевима, када се, напр., о догађајима води дневник, и уопште када се доживљаји бележе у време када се дешавају, и ова се времена индикативно употребљавају.

Значи да се и аорист може индикативно употребити и у излагању писаца. Поготово је у говору појединих лица, како личности из дела писаца тако и оних из свакодневног живота, релативни аорист тако исто обичан као и у ономе што говоре сами писци. Јер се и радње, односно догађаји о којима ова лица говоре, како смо уосталом видели из анализираних примера, врло често временски одређују према неком другом времену, а не према ономе у коме се о њима говори. Уосталом, ни обична лица, била она јунаци појединих књижевних дела или личности из свакидашњице, не говоре само о стварним већ и о сасвим измишљеним радњама и збивањима. А ни овакве се радње и збивања, колико ни они што их писци уметнички доживљују, не казују ни другим ни друкчије употребљеним глаголским временима, нити и по чему временско одређивање извршења радњи, односно збивања догађаја о којима говоре писци, може бити друкчије него као у случају када о њима говоре поједина лица.

М. Стивановић